

Vragen van den Dag.

DE VROUW, DE VROUWENBEWEGING EN HET VROUWEN-VRAAGSTUK.

Er is een standaardwerk verschenen, een encyclopaedisch handboek, dat in de boekenkast van man noch vrouw ontbreken mag, die zegt belang te stellen in het Vrouwenvraagstuk. Het boek verscheen in afleveringen bij de Uitg.-Maatschappij Elsevier en is sinds het vorig jaar ook compleet te verkrijgen, gebonden in twee sterke leeren banden.

Als Christenvrouw neem je met een gevoel van pijnlijke zelfbeschaming dit lijvige studieboek ter hand.

Het is jammer dat onze mannen en vrouwen, onze hoogleeraren en doktoren, psychologen, meesters in de rechten, literatoren, opvoeders en filantropen niet tot zulk een arbeid het initiatief genomen hebben.

Dit zeg ik niet, omdat in het geheel geen Christenen met wetenschappelijken zin, aan den opbouw van dit studieboek hebben gewerkt. Integendeel, ik lees bekende en geliefde namen; ik noem er geen, omdat ik niet graag een enkele wil overslaan.

Maar toch, uit welk een anderen gezichtshoek zouden vele vraagstukken, vooral het vrouwenvraagstuk en de vrouwenbeweging in het algemeen bekeken zijn, wanneer de opstellers als uitgangspunt, als basis van hun denken de Openbaring Gods in Zijn heilig Woord hadden erkend.

Laten wij eerlijk zijn. Wij, Christenen, hebben lange jaren het breede terrein der Vrouwenbeweging prijs gegeven aan de wereld, we hebben in *het algemeen* nagelaten om mee te leven met de hedendaagsche Vrouwenbeweging.

In *het algemeen*. Want in onderdeelen heeft de Christelijke vrouw zeer zeker hard ge-

werkt, ja zelfs in het begin der achttiende eeuw de spade in den maagdelijken grond gestoken.

Wij, Christenen, mogen trotsch zijn op *Elisabeth Fry*, de hervormster van het gevangeniswezen (1780—1845). Op *Florence Nightingale*, de grondlegster der georganiseerde ziekenverpleging; op *Josephine Grey—Buttler*, de eerste publieke vrouwelijke strijdsster tegen de gereguleerde ontucht (1828—1906); op *Priscilla Brigt—Mac. Laren*, de kampvechtster voor de politieke ontvoogding der vrouw (1815—1906). Ook *Lucretia Mott*. Op *Henriette Becher Stowe*, die het vaandel liet wapperen tegen de slavernij; op *Caterine Mumford—Booth*, de moeder van het *Leger des Heils*. Op *Frau Chr. Gnauck—Kühne*, de vormster van de Evangelisch-sociale Frauengruppe.

Wij wijzen op de in 1878 gestichte *Union internationale des amies de la jeune filles*, die in Neufchatel hare zetel heeft, en afdelingen in alle landen van Europa, ja zelfs in Turkije, Azië, Basoutoland en de Tahitielanden.

In ons land herdenken we met liefde *Jeltje de Bosch Kemper*, zoovele vrouwen van het Reveil, de dames *Groen v. Prinsterer*, *Gravin v. Hogendorp*, *Mevr. Esser—Hovy* en zoovele anderen.

In den arbeid van Diaconessenhuizen, in de Chr. drankbestrijding, in de Helderingsgestichten heeft de Christelijke vrouw getoond in liefde en barmhartigheid, ijver en opoffering niet achter te staan bij de wereld. Zij heeft zich aan de onderdeelen der hedendaagsche vrouwenbeweging vol zelfverloochening gegeven, zich in opvoeding en onderwijs lauweren behaald.

En toch, en toch is in ons land de Vrouwenbeweging in het algemeen langs haar heen gegleden, begint de Christelijke vrouw eerst in de laatste jaren haar oogen wijd open te doen voor de eischen van den modernen tijd.

Wij moeten het erkennen, we leven verbazend snel, we worden plotseling gesteld voor feiten, die we nog jaren en jaren verwaanden, ons inzicht rijpt met den dag en we leeren anders oordeelen over begrippen, die

vroeger rotsvast in ons denken stonden, on-aangevochten.

Hebben wij niet wel eens geschermd met *begin-selen*, die achteraf bleken geen *begin-selen* te zijn en nu *bezwaren* worden genoemd.

De tentoonstellingen van Vrouwenarbeid, 1898, en De Vrouw, 1813—1913, hebben ook de Christelijke vrouw wakker geschud.

* * *

De vrouw. Wat weten we nog van de *psychologie der vrouwen*. Hymans schonk ons zijn kostelijk boek. Prof. Winkler gaf in het nu door ons besproken werk ¹⁾ „Eenige opmerkingen over de anatomische en physiologische grondslagen *eener psychologie der vrouwen*”. Lichtten onze christen-psychologen en psychiaters ons in over het wezen der vrouw, de vrouwelijke kracht, hare verhouding tot den graad, waarin de verschillende vermogens en eigenschappen bij de vrouw en bij den man voorkomen? Hebben zij al eenige orde gebracht in den chaos van verschijnselen op psychologisch gebied?

De Christen-wijsgeer, de Christen-onderzoeker heeft toch zooveel vasten grond onder de voeten dan de mensch, die met het historisch materialisme en de leer der Evolutie rekt. Tegen tien en tienduizend vragen en misschien van het ongelooft staat het *wij weten* voor hem die buigt voor Gods openbaring. Voor den Christen is de schepping van de vrouw en *de oorspronkelijke paradijs-verhouding* ook eene wetenschappelijke basis en geeft het feit van den zondenvall licht over de degeneratie van òn vrouw òn man.

Het vrouwenvraagstuk. Voelen wij iets van zijne draagwijdte?

In het artikel „Het vrouwenvraagstuk in andere vraagstukken”, en „Het hedendaagsche vrouwenvraagstuk” plaatsen Mr. Werker en Werker-Beaujon zich op het standpunt der Evolutie, dat nooit het beginsel der Christenvrouw kan zijn. Wel zoeken zij het Vrouwenvraagstuk in alle andere vraagstukken: „Het vrouwelijke is in alles” — dit axioma heeft een broeder „het mannelijke is in alles”. Het menschelijke is in alles. Al wat

leeft is een kruisingsproduct. Zoo is er in elk ras een stamvraagstuk — zoo goed als in de familietheorie, een vrouwelijk element naast een mannelijk en wijl de beteekenis van het vrouwelijk element hierin niet ontwaard is, staat het vast, dat in ieder dezer vraagstukken een vrouwenvraagstuk begrepen is.

Hierover kan Christen en niet-Christen het volmaakt eens zijn. De breedte en de lengte en de diepte van het Vrouwenvraagstuk is groot.

Maar wij, Christenen, gaan terug tot den oorsprong aller dingen, die wij vinden in Gods onfeilbaar Woord en dan trekken wij de scheidingslijn scherp en ongebroken en aavaarden we nooit de hypothese: „dat het gedifferentieerd manlijke wezen zou voortgekomen zijn uit het vrouwelijke oerlichaam.” ¹⁾

Wat niet wegneemt dat er op dit punt eensgezindheid kan bestaan: „er is van den beginne een verschil van manlijke en vrouwelijke eigenschappen geweest, samenhangende met het ontstaan der sexen en met de aan iedere sexe toekomende rol bij de verdeling van den arbeid.” ²⁾

Het komt er maar op aan hoe we dat „van den beginne” verstaan. „De aanwezigheid der sexen is van dieperen aard, dan dat waarbij de vraag of de vrouw het stembiljet moet krijgen, de hoofdrol speelt, hoewel ook dit in verband staat en verscholen ligt in de vraagstukken, die ras, volk, stam, familie en individu beheerschen.”

Het *vrouwenvraagstuk* is de drijvende kracht der *Vrouwenbeweging*. Het staat midden in de Maatschappij, in Kerk en Staat. Door de studie van het vrouwenvraagstuk moet er komen vernieuwing van cultuur, van levensverhouding, van inzicht. De vrouw ondergaat in haar zijn en werken den invloed der Maatschappij, van het leven om haar en zij beïnvloedt die op haar beurt.

De vrouw wenscht in onzen tijd van wijziging en overgang de *achterstelling* in te halen, van de *bewegingsonvrijheid* los te komen,

¹⁾ Mr. W. H. M. Werker, *De Vrouw*, blz. 5.

²⁾ *Id.*, blz. 7.

¹⁾ Encyclopaedisch Handboek. Deel I, blz. 1—84.

hare ware vrouwelijkheid te ontplooiën te midden van de nieuwe vrijheid in recht en in kracht.

De vrouw voelt te staan op een keerpunt der historie, nieuwe idealen en verschieten openen zich voor haar, de machtige strooming der geesten trekt hare mede.

Wij vrouwen, ook de conservatiefsten onder ons, *moeten* rekening houden met de praktische en geestelijke ontwikkeling van de samenleving.

Dit doen wij door *onwetend* of *welbewust*, *willens* of *met tegenzin* deel te nemen aan de *hedendaagsche vrouwenbeweging*.

Onder de hedendaagsche vrouwenbeweging verstaan wij het totaal van de Vrouwenverenigingen, die zich wijden aan het publieke leven.

Ga ik in de Vde afd. van het Encyclopaedisch Handboek na hoe breed deze beweging om zich henen grijpt, dan vervult en blijdschap en droefheid mijn hart.

In zes hoofdstukken geeft dit studiewerk een beeld van dit werk de vrouw in Nederland. Er leeft blijdschap in over de schoone taak die de Christelijke vrouw vervult in het werk der barmhartigheid en der opvoeding, bij droefheid over den noodzaak van dien arbeid. Hoeveel ellende en zonde en schande óók tengevolge van de slechte bestaansvoorwaarden der arbeidende vrouw, ook door onvoldoende huisvesting en verwaarloosde opvoeding!

Droefheid ook over het achterblijven der Christelijke vrouw op politiek gebied. Hoeveel achterstand moet nu met man en macht worden ingehaald. Hoe weinig weten wij, Christenvrouwen, van Vereenigingen voor Vrouwenkiesrecht, voor verbetering van het recht der vrouw, van het Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid. Wat weten wij van vakorganisatie der vrouwen en zoo meer.

Een groot, wijd studieveld ligt braak, niet alleen voor onze Christelijke wijsgeeren, doch ook voor onze mannen en vrouwen met gewoon, gezond verstand.

In het Encyclopaedisch Handboek van Mr. Werker en Mr. Werker-Beaujon en Mr. Clara Wichman, wordt ons de spade in de hand

gegeven om af te steken naar de diepte om het ontginningswerk te kunnen aanvangen.

Er is geen denken aan, dat de zoo velerlei omvattende stof ons als een smakelijk gebakje wordt voorgezet, dat we rustig kunnen oppeuzelen.

Integendeel, dit boek moet bestudeerd worden. Afdeeling na afdeeling, hoofdstuk na hoofdstuk na te gaan en hun inhoud na te pluizen, met anderer uitspraken te vergelijken om in te leven in den gang der historie, beteekent verheldering van ons inzicht, verbreeding van onzen blik, verhooging van ons ideaal, verrijking van onze kennis, ja ook verwarming voor ons gemoedsleven.

Niet alsof een mensch van gewone gaven zich tot de studie van alle onderdeelen zou moeten of zelfs kunnen zetten. Ook hierin beslist aanleg, levenspositie, onze sympathie of antipathie, ons karakter.

De eene vrouw ziet in het gezinsleven haar ideaal, voelt zich getrokken tot opvoeding en onderwijs, de andere vindt meer bevrediging in het publieke leven met al zijne vertakkingen.

Het groote alomvattende vraagstuk is voor de opstellers dezer Encyclopaedie: „Wat is het wezen der vrouw, en welke *is* en *was* hare verhouding tot de maatschappij en hare onderdeelen?

Hoe hare verhouding *zijn zal*, d.w.z. wat is de waarde van idealen, daarover laat het zich niet beslist uit.

Bij het inzicht in de volstreckte betrekkelijkheid en de veranderlijkheid aller dingen, moeten de idealen wisselen. Zij aanvaarden de tweeledigheid in 's menschen natuur, eenerzijds verandering bewerkend, anderzijds inziende het niet standhouden van iedere verandering.

„Die twee gedachten samen te denken tot eenheid van wijsheid, zal het besef voor de slechts betrekkelijke waarde van iedere verandering aanzetten om steeds opnieuw te *blijven* werken aan ontwikkeling; maar tevens zal hem dat besef een andere *richting* aangeven voor zijn streven; zijne activiteit zal zich niet meer voornamelijk richten op verwezenlijking van absolute idealen, maar meer

op verdieping van bestaande cultuur, welke fijner, zuiverder differentieerende ontwikkeling in de toekomst mogelijk maakt — doch naast meer en dieper geluk, ook méér en dieper leed zal moeten brengen.¹⁾

Wij staan op een keerpunt in de Nederl. Vrouwenbeweging. Het centrale vraagstuk is: „Hoe ontplooit zich de ware vrouwelijkheid?” Uitstralingen, onderdeelen van dit gemeenschappelijk kernpunt zijn de stroomingen: vrouwenarbeid, kiesrecht, invloed, studie, met welken naam men ook hare geestelijke en praktische ontwikkeling van de samenleving noemen moge.

Afdeeling I geeft de algemeene, voor het geheele boek geldende inleiding tot het Vrouwenvraagstuk.

De grondideeën van deze twee hoofdstukken kunnen wij als Christenvrouwen *niet* aangaarden.

Ook wij rekenen met het „van den beginne”. In dat begin vreet de zonde als een giftige kanker in de menschelijke natuur. In het Paradijs ontstond het *eerste vrouwenvraagstuk*, kwam de vrouw onder den vloek van onderdanigheid en met smart voortbrengen, d. w. z. werd èn haar psychisch èn haar psychologisch leven ontwricht.

Wij Christinnen rekenen met het bevrijdend woord van den Zoon des Menschen: Het is van den beginne alzo niet geweest, man en vrouw *een* vleesch, niet *onder*, niet *beneden*, maar *naast* en *tegenover* den man.

Toch bevinden zich in deze Inleiding schatten van inzicht die voor de Christenvrouw de moeite van het opgraven dubbel waard zijn, indien we met den Bijbel in de hand en met oordeel de beschouwingen over het fysieke en psychische wezen der vrouw en de daaruit te ontwikkelen kracht nagaan die in Afd. II gegeven worden. Hier zuchten wij om den Christen-psycholoog.

In afdeeling III en IV wordt het Vrouwenvraagstuk behandeld. Hier vindt de aandachtige lezer verhandelingen over de economische, juridische en moreele verhouding tot de haar omringende maatschappij. De positie der vrouw in gezin, maatschappij en staat wordt nagespeurd meer bepaald in Afd. III.

De plaats der vrouw in de gezinsorganisatie in Hoofdstuk I, de drie eerste paragrafen. In Hoofdstuk II bekijkt men de beroeps- en loonarbeid der gehuwde en ongehuwde vrouw, de invloed van den industrie- en landarbeid op het persoonlijk leven. Hoofdstuk III geeft de plaats aan van de vrouw in de Maatschappij, ook zooals ze door het ethisch feminisme wordt bepaald. Een opstel vooral door ons, Christenvrouwen, dubbel ter lezing en overdenking aanbevolen. Hoofdstuk IV daalt af in onderdeelen. De vrouw en het maatschappelijk vraagstuk, de volksgezondheid, het woningvraagstuk, de coöperatie, de woekerbestrijding, de sociale verzekering, armenzorg, verplegingswerk, drankbestrijding, de openbare leeszaal, de kindervetten, de kinderrechtbanken, sociaal opvoedingswerk, Boddaert-tehuizen, kinderarbeid. Hoofdstuk V bepaalt de plaats der vrouw in de politiek. Hoofdstuk VI heeft het èn over de staatsrechtelijke èn de privaatrechtelijke positie der vrouw, terwijl Hoofdstuk VII in twee paragrafen onderzoekt welke de plaats en de taak der vrouw in den Staat en hare gemeenschapsdienst zij.

In Afd. IV laten de samenstellers hun licht schijnen over de Vrouw en het toekomstig geslacht (opvoeding, onderwijs, studie, over de noodige ontwikkeling der vrouw voor de positie en de taak, die de nieuwe verhoudingen meebrengen. Ook daar opent zich een ruim studieveld. Zoowel het huishoudonderwijs als de academische studie op elk gebied wordt behandeld. De vrouwenstudie is een van de golven in de groote energievermeerdering der vrouwelijke persoonlijkheid in de laatste kwart of halve eeuw, in die innerlijke beweging, die zich in de individueele levens voltrekt en waarvan ten slotte de geheele georganiseerde vrouwenbeweging niet anders dan de theoretische bewustwording is.¹⁾ Ook in deze materie is de onchristelijke vrouw de Christelijke voorgegaan. Toen wij, Christinnen, onze meisjes nog ver hielden van Gymnasium en Universiteit, stapten de anderen onvervaard de hoorzalen in.

Geven de vier eerste afdeelingen de *vraag-*

¹⁾ De vrouw, vrouwenbeweging en het vrouwenvraagstuk, blz. 708.

stukken aan en de wenschen, die het wetenschappelijk onderzoek als billijk heeft aange-toond, in Afd. V vinden we de uiteenzetting, wat er zoodat tot bereiking van al deze idealen op economisch, juridisch, algemeen maatschappelijk en moreel gebied wordt gedaan, d. w. z. we beschouwen de *hedendaagsche vrouwenbeweging*.

In de zesde afdeeling vinden wij eene beschouwing over de vrouw zelf, hoe zij als persoon met capaciteiten, fysiek, psychologisch, intellectueel, moreel, haren invloed doet gelden op allerlei gebied voor persoonlijke cultuur en omgekeerd ook voor die levensferen werkende stroomingen, den invloed ondergaat. Afd. 6 en 7 toonen ons de vrouw en de cultuur en de rede.

Deze afdeelingen dienen door ons, die gelooven in de Openbaring, met groot voorbehoud en voorzichtigheid gelezen te worden.

Heel juist voelt de Redactie van dit handboek, dat Afd. VI en VII voor het juiste begrip van Afd. I—IV van veel belang zijn. Ja, zij geloofst zelfs, dat de hier behandelde onderwerpen op den duur als de belangrijkste punten zullen worden beschouwd.

Dat zal wel waar zijn!

Ook hier heeft het eene beslissende betekenis of wij uitgaan van het standpunt der evolutie of van de leer der Heilige Schrift. Of wij gelooven in den mensch zijnde van Gods geslacht, in een door God ingesteld huwelijk, of wij buigen voor de zedelijkswetten, die God ons gaf in Zijn Heilig Woord.

Neen, neen, niet uit de dierlijke geslachtsdriфт ontstond de menschelijke liefde,¹⁾ maar God bracht den mensch met eigen hand zijne huisvrouw en stelde het huwelijk in als een heilig symbool van de diepste eenheid. De begrippen der zedelijkheid zijn geen slingerende golven, maar eeuwige rotsen.

De Christenvrouw heeft een ander licht over het zedelijkheidsvraagstuk dan de vrouw die niet ter uiterste beslissing rekent met den Bijbel.

In Afd. VIII wordt al het voorafgaande geresumeerd en dit geheel door ethno-sociolo-

gische en historische beschouwingen verdiept, belicht in het kader der groote wereldontwikkeling, door centrale slotbeschouwingen over het Vrouwenvraagstuk.

Het slothoofdstuk plaatst de vrouw in het licht der Evolutie. Hierin vinden wij eene ruimte van inzicht, waarop wij jaloersch kunnen zijn en die een perspectief openen.

Het is zeer belangrijk studiemateriaal die ons door dit Encyclopaedisch handboek wordt verschaft.

Oppervlakkig doorgebladerd, lijkt dit boek eene verzameling van losse beschouwingen door menschen geleverd, die hemelsbreed van elkander afstaan, lijkt het ons toe of de eenheid ontbreekt.

Dit is ook inderdaad in zeker opzicht het geval. De Redactie wilde alle levens- en werkphases der vrouw doen belichten door personen, die daartoe door studie en arbeid het meest bevoegd waren.

Toch ontbreekt de eenheid niet geheel. De verscheidenheid van opvattingen vullen elkaar aan.

* * *

Het vrouwenvraagstuk is ook onder den invloed der pas geëindigde oorlog, meer nog dan vroeger, een brandende kwestie geworden.

Dr. Bavinck heeft in de Eerste Kamer zijn bevrijdend woord doen hooren en schonk ons zijn boek „De vrouw en de hedendaagsche Maatschappij. Wij hebben het Maandblad Christelijk Vrouwenleven gekregen, dat ons voorlichten wil, beter dan een dag- of weekblad dat doen kon.

De ziel der vrouw is ontwaakt, heeft Dr. B. gezegd, en geen macht der wereld kan haar tot den staat der onbewustheid brengen van voorheen”.

Om die ontwaking te bevorderen, besprak ik het groote studiewerk: „De vrouw, de vrouwenbeweging en het vrouwenvraagstuk”. De Redactie Mrs. Werker—Werker Beaujon en Mr. Clara Wichman hebben eer van hun arbeid.

Met onzen conservatieven, in veler oog verouderden Bijbel, zullen ook wij, Christenvrouwen, de aangegeven terreinen ontgraven, zoo-

¹⁾ a. v. blz. 567.

ver wij er vreemd tegenover staan, wij zullen streven naar verdieping, verbreding, verruiming van ons inzicht.

Al dit studiemateriaal zal ons leeren, hoe er in den loop der jaren is gedacht, gewerkt en gestreden, hoe ook door onzen wederstand de moderne vrouw vaak is geprikkeld tot nieuwe weerkracht, hoe de vrouwen, waarover men in de vorige eeuw vaak met een spottend glimlachje den schouder ophaalde, hebben volgehouden, met krachtigen moed, tegen verzuizing en verongelijking in.

De tijden rijpen. Voor de vrouw opent zich een nieuw verschiep van verren, intensieven invloed, de grondslagen der Maatschappij sidderen, de vrouw krijgt stem in het nieuwe koor der Menschheid, de vrouw wordt geroepen door haar inzicht nieuwe wegen te zoeken tot oplossing der verschrikkelijke problemen waarin we gekomen zijn door de moderne cultuur.

De vrouw heeft ook buiten het huwelijk eene ontzachelijke taak voor den boeg.

Wanneer zij eenmaal het stemrecht heeft, bezit zij een wapen om te strijden tegen zoo veel wat de vrouw vernedert, verarmt, ont-eert, misbruikt. Men onderschatte en overschatte dit wapen niet, doch stelle het op den rechten prijs.

„Na het pionierswerk der vrouwenbeweging kwam haar eisch tot vrijheid. Nu is de Sturm en Drangperiode voorbij. De philosophie der Vrouwenbeweging moet komen. Maar óók de wil en de macht en de daad der vrouw. Daarheen leidt de weg der Menschheid. Dat is de weg der evolutie.¹⁾

Dit laatste woord onderschrijven wij, Christenvrouwen, niet. Dat is de weg der van God gewilde ontwikkeling gelooven wij.

„De Vrouw, de Vrouwenbeweging en het Vrouwenvraagstuk” ontbreke op geen boekenplank van eene ontwikkelde christenvrouw. Ter vergemakkelijking van de studie heeft de Redactie een uitvoerige inhoudsopgave en een zoo uitgebreid mogelijk zaakregister gegeven.

In ons vrouwenleven is de kentering ge-

komen, gelijk in de gansche Maatschappij. Geen blad of tijdschrift, dat het Vrouwenvraagstuk thans negeert.

Kome er nu ook gang in onze Christelijke Vrouwenbeweging.

Tot eere des Heeren, tot welzijn der vrouw, met al hare heerlijke gaven.

JOHANNA BREEVOORT.

Opvoeding.

HET MEISJE IN DE PUBERTEITSJAREN.

II.

(OPVOEDING).

We sloegen het meisje in de puberteitsjaren gade in haar fysieke en psychische verschijnselen, en wij hebben gevoeld, dat wij ons aan den heiligen plicht, dien we tegenover haar opvoedkundige eischen hebben te vervullen, niet mogen, niet willen onttrekken.

Het is dan ook niet alleen onze tijd, die de noodzakelijkheid der opvoeding in deze kritieke jaren gevoelt, al is het een feit, dat de meisjesopvoeding en -opleiding in deze eeuw meer onder de aandacht valt dan in eenige voorafgaande, ja zelfs meer dan in de laatste tientallen van jaren het geval was. Eigenlijk heeft men zich ten allen tijde met dit vraagstuk beziggehouden en in den loop der eeuwen treedt dan de eene, dan de andere richting naar voren en in den gang der geschiedenis vindt men tal van aanwijzingen, waaruit blijkt, dat de opvoeding van het meisje in ieder tijdperk een belangrijk punt van overweging en van aanhoudende zorg is geweest.

Wie tot oplossing der belangrijke tijdsvragen wenscht te komen, doet wijs, als hij luistert naar de stem der historie. Daarom kan het zijn nut hebben, in breede trekken na te gaan, welke plaats de meisjesopvoeding in verschillende tijden heeft ingenomen en welk oordeel men met betrekking tot dit

¹⁾ De vrouw. Deel II, blz. 712.